

BENCZÉDI LÁSZLÓ

Szelepcsényi érsek ügye és a lipóti abszolutizmus megalapozása 1670 őszén

A bécsi udvar, pusztán fegyverei demonstrációjával, 1670 júniusában könnyűszerrel úrrá lett a magyarországi nyugtalanságok felett, de hogy mihez kezd ezzel a hatalommal, milyen politikát alakít ki sikeres katonai beavatkozása után, az még nyitott kérdés volt 1670 nyarán. Rottal elnöklete alatt Lipót már júliusban egy commissiot rendelt Lőcsére, formailag azzal az utasítással, hogy elkezdje a kormányellenes mozgalom előzményeinek feltárását, megindítsa a nyomozást, s hogy a vétkesek és ártatlanok szétválasztásával egyben csillapítsa a felzaklatott kedélyeket, s a békét az emberek fejében is helyreállítsa.¹ A lőcsei commissio, miközben egyszerre kezdett hozzá az ellenzéki tábor felgöngyölítéséhez és a viszonyok lehető konszolidálásához, egyfajta előkészítő bizottságként is működött a további teendők megállapítására, kezdetben inkább technikai jelleggel, később azonban maga is az egyre élesebb politikai ellentétek malomkövei közé kerülve. Az egész ország sorsára kiható, nagy politikai kérdések, ellentétek azonban persze nem itt, hanem Bécsben kerültek terítékre, s az ezzel törvényszerűen együttjáró személyi harcok eldőlte után, 1670 szeptemberében—októberében a császári udvarban születtek meg azok a döntések is, amelyek egy évtizedre szóló érvénnyel meghatározták hazánk sorsának az alakulását.

1670 súlyos eseményekkel terhes, drámai őszét Nádasdy letartóztatása nyitotta meg szeptember 3-án.² Amit Spork hadteste júniusban a keleti vármegyék nemességének, ugyanazt jelentette ez a letartóztatás most a magyarországi arisztokráciának: jeladást az általános pánikra. Elvégre Nádasdy, mint országbíró és (Szelepcsényivel együtt) nádori helytartó, egyike volt az ország első két emberének; elfogatása mindenki számára vészriadónak tűnt, aki bármilyen, még oly laza kapcsolatban is állt a rendi ellenzékkel. És ilyenek nem kevesen voltak Magyarországon: ez a „titkos” mozgalom a szó szoros értelmében piaci téma volt az utolsó hónapokban szerte az országban. A magyarországi társadalom aktívan politizáló rétegeiben, az arisztokráciában és a nemességben mindenestre nem sokan voltak olyanok, akiknek — beleszámítva az ilyen helyzetekben oly gyakran felszínre törő egyéni haszonkeresést, emberi rosszindulatot és rágalmakat is — ne kellett volna magukban számvetést végezniök egy-egy megbeszélésen való részvétel, egy-egy közös poharazás, egy-egy elejtett megjegyzés, egy felfakadó sóhaj vagy legalábbis az innét-onnét hallott hírek fel *nem* adása miatt. És csakugyan: Zrínyi és Frangepán megkezdett vallatása, a Murány elfoglalásakor (1670 augusztusában) lefoglalt iratok, Széchy Mária vallomása és főként a három köznemesi kulcsembere, Nagy Ferenc, Szenthe Bálint és Hid-

¹ *Pauler Gyula*: Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése, 1664—1671. I. Budapest, 1876, II. 119.

² Uo. II. 140—144.

véggy Mihály leleplezései újabb szálakat adtak a bécsi udvar kezébe. Lassan-lassan fény derült Nádasdy vejének, gróf Draskovich Miklósnak és a fékezhetetlen divinyi várúrnak, gróf Balassa Imrének az 1667 őszi csejtei postarablásban való részvételére, gróf Csáky Ferenc kassai főkapitánynak a felvidéki mozgalmakban játszott kétes szerepére, az Esterházyak egyikének, gróf Esterházy Miklós zólyomi főispánnak a bányavárosok elfoglalásáról tartott 1668 nyári stubnyai konzultáción való jelenlétére.³ Forróvá vált a talaj Észak-Magyarország hatalmas ura, gróf Thököly István talpa alatt; meg voltak számlálva Vág-völgyi párthívei, gróf Petróczy István és Osztroth Mátvás szabadságának is a napjai. Nádasdy letartóztatásának hírére a morva határok mentén birtokos gróf Czobor Ádám is azt hitte, most ő van soron, mert a tavaszi támadáskor felültette magánföldesúri bandériumát, s a felkelőkkel együtt Ausztria és Morvaország végigrablására készült, miközben Lipót császárt sokak előtt és sokszor „bestiális kurva fiá”-nak és „német disznó”-nak szidta.⁴ De talán valamennyiöknél kényesebbé vált a magas királyi hivatalt, a pozsonyi kamara elnökségét viselő gróf Zichy István helyzete, akinek a murányi iratok között megtalálták egy 1668 februárjában Zrínyi Péter és Széchy Mária részére kiállított reversálisát, s akire a nádorné és Szenthe Bálint vallomása egyaránt súlyosan terhelő részleteket tartalmazott. Eszerint a kamaraelnök a felkelés napjaiban zólyomlipcsei jószágát féltve, azt üzenté a nádornénak, hogy „ő is jó magyar volna, csak ne lakna olyan közel Bécshez”, Szenthe pedig arról számolt be többek között vizsgálata során — s talán ez volt a legveszélyesebb valamennyi kompromittáló adat között —, hogy Vitnyédy Lipót-ellenes merénylet-tervéről ő Nagy Ferencen és Nádasdyn kívül Zichytől értesült.⁵

De mindez nem volt még elég! A megkezdett vizsgálatok során félreérthetetlené vált, hogy a katolikus egyház egyes magas tisztségviselői sem mentesülhetnek a hűtlenség gyanúja alól. Így Szenthe Bálint vallomásából kitűnt, hogy az 1668. évi felkelést elhatározó szűkkörű stubnyai megbeszélésen Nádasdyékkal együtt jelen volt Sennyei István veszprémi püspök is, s az országbíró letartóztatása után mindenfelé azt várták, hogy ez a borissza főpap is Zrínyiék sorsára kerül. Gyanút fogtak Bécsben a Jászón székelő egri püspök, Szegedy Ferenc hűsége felől is, mert a felkelés idején ő hosszú heteken át teljes hallgatásba burkolózott az udvar felé, viszont ugyanakkor rokonszenvező kijelentéseket tett az ellenzékiekkel kapcsolatban.⁶ Az általános légkört jellemzi, hogy amikor 1670. szeptember 7-én Zrínyi Péteréket bécsi fogságukból bécsújhelyi börtönükbe kísérték, az egyik páternek hogyléte iránt feltett kérdésére a bán állítólag így válaszolt: „jól vagyok, nincsen semmi atyám, hamarosan követnek engem az érseki tiarák és sokan mások”. Amikor pedig az elválás után a barát hangosan elgondolkodott, vajon kit is értsen ez alatt a bán — az esztergomi, vagy inkább

³ Series certarum personarum citandarum, Wien, Staatsarchiv, Hungarica, Specialia, fasc. 323/c., folio 20—22.

⁴ Uo. fasc. 323/B. folio. 105.

⁵ A Széchy Máriának és Zrínyi Péternek adott reversálisáról maga Zichy István írta 1671. okt. 11-én a pozsonyi kamara tanácsosainak, hogy ellenségei ezt akarják felhasználni ellene. OL. Kamarai levéltár, Litterae ad cameram exaratae fasc. 54, 1671/412. — Széchy Mária Zichyt terhelő vallomását ld. OL. Neo-Registrata Acta 519/42. — Szenthe Bálint vallomását ld. OL. R. 284. Vég helyi-gyűjtemény, Rottal-iratok.

⁶ Ld. *Pauler*: i. m. II. 159 és Magyar Tudományos Értekező, 1862. II. 267 és 337.

a kalocsai érseket — a Zrinyiéket kísérő kapitány azt felelte: a bán megjegyzése alighanem mindkét érsekre vonatkozott.⁷

Történeti kutatásunk mindezeideig nem tisztázta megnyugtatóan, volt-e, s ha igen, mennyi tényalapja a két főpap, Szelepcsényi György esztergomi és Széchenyi György kalocsai érsek „beavatottság”-ának. Ami Szelepcsényit illeti, ismerjük az öreg primás vérbő, impulzív természetét: nagyon is elképzelhetőnek tartjuk, hogy a bécsi politika ellen olykor indulatos kijelentésekre ragadtatta magát. Amellett tudjuk azt is, hogy az érseknek nem kellett a szomszédba mennie némi furfangért, ravaszágért. Nagyon is valószínű például, hogy *nem mindent* adott tovább, s a kettő közötti rés már bő alkalmat nyújtott a gyanú megfogására. Szolgálatokat tenni erre is, arra is, lehetőleg minden irányban bebiztosítani magát — ez nagyon is beleillik abba a képbe, amelyet a források nyomán erről a bonyolult, ellentmondásos, s a maga nemében robusztus figuráról alkothatunk. De tulajdonképpen ezt írta elő a számára az a hatalmas érdek is, amelyet a maga személyében kifejezett: a magyar katolikus rendiség, vagy még közelebbről, a rendi szellemű magyar katolikus egyház. És Szelepcsényi, a háta mögött ezzel a roppant érdekkeltséggel, sajátos módon éppen azon az áron, hogy ravaszkodásával gyanúba keverte magát — vagyis éppen helyzete élő és feloldhatatlan ellentmondásai által — vált az események további alakulásának, az 1670-ben kibontakozó új politikai iránynak mintegy a kulcsfigurájává.

Mert ha a szállongó hírekre és a terjengő gyanúra okot adó tényeket nem is ismerjük pontosan, arról az eddig feltárt források alapján is megközelítő képet alkothatunk, hogy Szelepcsényi esete mekkora hullámokat vert a nagypolitikában, s milyen irányban segítette elő az események kibontakozását. Az érsek megvádoltatása ugyanis valódi „üggvény” vált a bécsi udvar házatáján, olyan összecsapássá, amelynek kapcsán elsőízben tárultak fel az 1670. évi rendi felkelés bukását követő új magyarországi berendezkedés lehetséges alternatívái, s amelynek eldőlte egyben előrevetítette az alkalmazandó megoldás főbb vonalait is.

Szelepcsényi 1670. szeptember 25-én Bécsből Rottalnak írt leveléből értesülünk először arról, hogy órála (mármost a primásról) „mocsokosan kezdtek volt mosni nyelvüket némelyek”, mintha ő is pártolója lett volna a lázadók „undok gyülekezeté”-nek, ami persze „utálatos hazugság”, s higgye el Rottal, hogy mindkettőjüknek olyan a hitele Lipót, Lobkowitz és az egész udvar előtt, hogy nem egykönnyen árthat nekik bárki.⁸ Ezután is több mint egy hónapon át küldte az érsek újabb és újabb híradásait egyes hitvány „szakácsok” kettőjük ellen föltálat „ízetlen főzt”-jéről, de újra meg újra nyugtatta Rottalt, hogy ellenségeik hiába forgolódnak a konyhán, keveset használnak maguknak, csak azt érik el, hogy „megégetvén kezük ujját, füsttel töltik be szemüket, úgyhogy csak könnyezni fognak tőle”.⁹ Leveleiből félreérthetetlenül kiderül, hogy ellenségei az ő lejárataán kívül egyúttal Rottalnak a lőcsei bizottság éléről való eltávolítását is tervbe vették. Ugyanakkor Rottal Szelepcsényihez írt válaszlevelei is telve voltak elkeseredéssel, panasszal az ellene dolgozó „szakácsok” és „directorok” nagy száma miatt, akik keresztezik az ő kiengesztelésre irányuló politikáját, üldözik

⁷ Bratislava, Štátny Achív, Erdődy-lt., Erdődy Imre missilisei, 1670. szept. 7., Frater Mathias Selegovich levele Bécsujhelyből.

⁸ OL. Nádasdy-lt. 15. csomó, Nro. 535. folio 435.

⁹ Az idézet Szelepcsényi 1670. okt. 12-i leveléből való, Uo. folio 443—444.

és fogdossák a nemeseket, s ha őket nem kaphatják, szégyentelenül bánnak családjukkal. Amellett, mint írta, ellenségei, bécsi szövetségeseikkel együtt, mindent elkövetnének, hogy őt onnan, mármint Lőcséről mindenféle mesterkedéssel elmozdítsák, ami miatt már annyira elkedvetlenedett, hogy akár egy portáshivatalt is szívesebben elvállalna őfelsége palotájában. Arra kérte ismételten a primást, járjon közbe, intézze el, hogy őt a commissióból becsülettel visszahívják.¹⁰

Kik álltak a Szelepcsényi és Rottal ellen indított egyidejű támadás háttérében, kik voltak és mit akartak azok a „direktorok” avagy „szakácsok”, akik 1670 őszén éppen kettejüket vették célba?

Szórványos adatokból sajátos és meglepő összetételű csoport képe bontakozik ki a Szelepcsényiek ellen indított akció háttéréből. A „szakácsok fejedelme” — ahogy Szelepcsényi nevezte őt — Pálffy Tamás nyitrai püspök és magyar kancellár volt, az esztergomi érsek fővetélytársa a bécsi udvar legfőbb bizalmasáért folyó elkeseredett személyi küzdelemben. Keletmagyarországi főszövetségese, aki Rottal minden törekvését keresztezte, nem más, mint Báthory Zsófia, aki változatlanul — sőt most még csak igazán — élénk politikai ambíciókat táplált. De kettejük együttműködésének „lenn” és „fenn”, azaz Lőcsén és Bécsben egyaránt további támogatói is voltak: így Ferdinand Volkra, a bécsi udvari kamara tanácsosa és Godofred Heister, az udvari haditanács képviselője, mindketten a lőcsei bizottságnál, valamint Holló Zsigmond tanácsos, a szepesi kamaránál. „Odafenn” Bécsben pedig a színtalpak mögül előbukkan az egész csoportosulás egyik „szürke eminenciás”-a, aki idők során a századvégi magyar történelem egyik főszereplőjévé vált: Kollonics Lipót, ekkor éppen bécsújhelyi püspök. Így történt, hogy amíg 1670 szeptember végén Bécsben Báthory Zsófia emberei, Cserney Pál és Gribóczy páter súlve-főve együtt tanácskoztak Kollonicsal és Pálffy Tamással, s velük együtt sorra „futották” a német tanácsurakat, hogy I. Rákóczi Ferenc függőben levő sarcügyének az elintézésével tető alá hozzák a császári udvar és a munkácsiak alkuját, addig Bécsből azzal bíztatták Munkács úrnőjét, hogy a tárgyalások sikere esetén egész Felső-Magyarország ügyének az intézését őreá bizzák. Mire az özvegy fejedelemasszony, aki munkácsi fészkeből mint egy nagy fekete pók szötte a maga sűrű hálóját, el is küldte Lőcsére szikkadt lelkének gondozóját, Kiss Imre jezsuita pátert, hogy ott tanácsokkal lássa el a commissiót és előkészítse a személyi váltást, de miután Rottal felső utasítás hiányában nem hallgatott a jezsuita duruzsolására, ezzel újabb tápot adott a bizottság elleni támadásokhoz, s ahhoz az állításhoz, hogy önmaga elnöki működése csak kárt okoz az udvar számára.¹¹

De hát mit is akart elérni a Pálffy—Kollonics—Báthory Zsófia-féle csoport, milyen irányzatot képviseltek — ha egyáltalán irányzatnak lehet őket tekinteni — s mindez hogyan függött össze Szelepcsényi sorsával, mert hiszen, mint az eddigiekből is látható, ellene is ment ki a játék? — Ami Pálffy Tamást illeti, őrola azt kell tudnunk, hogy Kollonics ajánlására 1669 szeptembere óta viselte a nyitrai püspökséget és a magyar kancellárságot, s mint erőszakos, nyers modorú ember, már 1667-ben, egri püspök korában, összetűzésbe került a felvidéki protestánsokkal. Pálffy az ellenzéki mozgalom katonai felszámolása

¹⁰ Ld. Rottal 1670. szept. 29-i és okt. 9-i levelét Szelepcsényihez. Wien, Staatsarchiv. Hungarica, Specialia, fasc. 322/D, folio 125—129 és 323/B, folio 35—36.

¹¹ A fentiek részben Szelepcsényi 1670. szept. 28-i (Nádasdy-It. 15. csomó, Nro. 535, folio 437), részben Rottal előbb idézett okt. 9-i leveléből derülnek ki.

után is megmaradt a magyar rendi alkotmány védelmének hagyományos álláspontján: a királyi teljhatalomból kiküldött lőcsei commissiót törvénytelennek tartotta, s a „bűnösök” feletti ítélkezésre egyedül a magyar országgyűlést fogadta el illetékesnek. 1670 augusztus végén ilyen értelmű javaslatot terjesztett a bécsi titkos konferencia elé, de itt egyhangúan elvetették indítványát, s nemcsak a lőcsei bizottság munkáját hagyták jóvá, de szeptember 7-én azt is elhatározták, hogy a Zrínyi—Frangepán—Nádasdy hármass feletti ítélkezésre, a magyar alkotmány mellőzésével, Hocher udvari kancellár elnöke alatt, egy kizárólag németekből álló rendkívüli bíróságot állítanak fel. A magyarországi urak — hangzott az indoklás Pálffy érvelésével szemben — Lipót ellen nemcsak mint magyar király, hanem mint ausztriai főherceg és császár ellen is vétekettek, nem is szólva arról, hogy Ausztriában fekvő birtokaik révén fel vannak véve az osztrák nemsek közé — indokolt tehát, mondták, hogy Magyar- illetve Horvátország határain kívül, ausztriai bíróság előtt feleljenek tetteikért.¹²

Pálffy fellépésében az a sajátos, hogy míg közjogi érvelésében ő a magyar rendi alkotmányosság alapjáról, ha szabad így mondani, „jobbról” kívánta a lőcsei bizottság felosztatását, gyakorlatilag azok részéről talált támogatásra és azokkal is működött együtt, akik „balról” emeltek kifogást a commissio működése ellen, mert túl elnézőnek, engedékenynek tartották Rottal eljárását. Vonatkozik ez mindenekelőtt a felkeléssel gyanúsíthatókkal szembeni bánásmódra, a letartóztatások foganatosítására, de ezenkívül a már ekkoriban felvetődött ellenreformációs rendszabályokra, templomfoglalásokra is. Az előbbiben Rottal — aki csakugyan mérsékletre hajlott — egyaránt szemben találta magát bizottsága osztrák tagjaival, a felsőmagyarországi német katonaság tábornokaival, valamint Báthory Zsófia földesúri apparátusának (tiszttartóinak, servitorainak, bandériumának) emberfogdosó, anarchikus akcióival, az utóbbiban pedig, a német katonaság tartózkodása mellett, mindenekelőtt a fejedelemszöny türelmetlen vallási fanatizmusába ütközött. De a különös megintcsak az, hogy ezt az egész kavardást „fentről” közvetlenül Pálffy Tamás, a magyar alkotmány e kétes szándékú „őre” irányította. Élve ugyanis kancellári hatalmával, Rottal és a bizottság megkerülésével, ő utasította újabb emberek letartóztatására a szepesi kamarát, valamint a tavaszi „meginás”-át most éppen ultraradikális magatartással „jóvátévő” Csáky Ferenc felsőmagyarországi főkapitányt, akik azután a megújuló embervadászatokra az ilyesmire mindig kész Báthory Zsófia földesúri katonaságát mozgósították. Vallási téren pedig ugyancsak Pálffy volt az, aki az udvarnál már 1670 szeptemberében a kassai nagytemplom elfoglalását sürgette, amiben magával Szelepcsényivel került összeütközésbe, mert a primás ezt akkor még korainak s taktikailag elhibázottnak tartotta. (A kassai templomot, mint tudjuk, végül is 1671 novemberében foglalták el — akkor már a klérus teljes egyetértésével.) Azt azonban így is kieszközölte a kancellár, hogy Lipót már 1670 szeptemberében elrendelje egy-egy eperjesi, lőcsei és bártfai templom, illetve klostrom elfoglalását, aminek végrehajtását viszont Rottal akadályozta meg, mert — egyébként sem lévén híve az erőszakos ellenreformációnak — osztotta Szelepcsényi taktikai aggályát, s úgy vélte, ez az akció túlzottan felizgatná az inkább csillapításra szoruló kedélyeket.¹³

Ha már most kísérletet teszünk, hogy összegezzük a Pálffy Tamásról és társairól mondottakat, akkor mindenekelőtt arra a megállapításra kell jutnunk,

¹² *Pauler*: i. m. II. 135, 138 és 150.

¹³ Fentiekre az előbb idézett Szelepcsényi- és Rottal-leveleken kívül ld. még Szelepcsényi 1670. szept. 20-i levelét (Nádasdy-lt. 15. csomó, Nro. 535, folio 433) — és *Pauler*: i. m. II. 235.

hogy a Szelepcsényi és Rottal elleni fellépésükben eredendően nem elvi-irányzati szempontok, hanem személyi-hatalmi érdekek mozgatták őket. Mindaz, amit mondtak és tettek, végsőfokon azt a célt szolgálta, hogy a magyarországi Habsburg-uralom e két prominens képviselőjének a helyzetét aláaknázzák. Érdekcsoportosulásuk csak annyiban fejezett ki, közvetett módon, egyfajta irányzatot, hogy a mozgásba lendült politikai helyzetben a hatalom birtokosait csakis az üldözések, az erőszak és a megtorlás *fokozásával*, illetve az ellenük hozott rendszabályok szigorításával lehetett „lekörözni”, s ezt Pálffy, Kollonics és Báthory Zsófia annál is könnyebben megtehették, mert az abszolutizmus hazai apparátusa, a német katonaság és részben a kamara is a maguk önsúlyával eleve ebbe az irányba terelték az eseményeket. Mert hiába „védte” Pálffy a magyar alkotmányt; ezek egy szűkkörű értekezleten elhangzott szavak maradtak csupán. Viszont a Nádasdy letartóztatását követő általános rettegés légkörében a magyarországi főúri és nemesi társadalom a terror, a letartóztatások újabb hullámát érezte a főveszélynek, amit a jelek szerint a kancellár kész lett volna megnyergelni a maga számára. „Sok világi és egyházi ember után nyomoznak, újabb áldozatokat kívánnak; Isten tudja, hogy ez hová vezet” — írta erről 1670. szeptember 12-én Erdődy Imrénének egyik servitora.¹⁴ S éppen ez az „Isten tudja, hogy ez hová vezet”-szerű általános szorongás volt az a jellemző pszichológiai légkör, amelyben az öreg primás, jóllehet Zichytől előzőleg értesült az öt fenyegető veszélyről, felkerekedett bozóki várából, felállított Bécsbe, s a maga személyének teljes súlyát vetette a felbillenni látszó mérlegbe. Pálffy, egész csoportosulásával együtt, valójában csak annyiban érdemel figyelmet, hogy milyen reakciókat, milyen ellenlépéseket váltott ki ebből a súlyosabb másikkól, megdönteni óhajtott vetélytársából. Mert a kancellár történeti mértékkel mérve habkönnyű csoportját már október végén—novemberben szétfújták az őszi szelek, ámde Szelepcsényi, aki önmagán keresztül némileg az egész katolikus magyar főúri világnak kelt a védelmére, megküzdött, győzött és — maradt.

Szinte kiérezni a küzdelem hevét, a szenvedély és harag lüktetését abból a levelezésből, amelyet Szelepcsényi a nagy összecsapás heteiben Rottalal váltott. „A szakácsok földadták volt főzött étkeket, de mivel igen ízetlenek és sótlanak voltak, akarták volna ugyan megsavanyozni és jobb ízt adni neki, de kinn lévén mind füle-farka csalárdságuknak, s Isten engem is ide hozván, csakugyan megmutattam, hogy semmire kellő bűdös kotyvalék volt minden főzésük” — írta például az érsek szeptember 28-án, a maga jellegzetes képes beszédében. Ebben a vitában, amely végig a császári főminiszterek jelenlétében zajlott, alighanem jónéhányszor került sor éles szóváltásra, asztalcsapkodásra. Érthető is: nagy volt a tét, nem csekély érdekek forogtak kockán! „Féltem a szakácsokat, valahogy ki ne rekedjenek nemsokára a konyháról” — írta a primás is fenti levelében, a „ki kit győz le” pattanásig feszült hangulatában.

De a nagy birkózás nem merült ki az indulatok nyers összecsapásában. Október első napjaiban az érsek egy nagyobb szabású memorandumot nyújtott be a bécsi titkos konferenciának, amely átfogó tervezetet tartalmazott a magyarországi rendezés általa helyesnek tartott irányáról. Az első komoly hozzászólás volt ez a kormányzat kérdéséhez a vezető magyar politikusok részéről, abban az új történeti helyzetben, amely a Wesselényi-mozgalom kipattanása és leve-

¹⁴ Bratislava, Štátny Archív, Erdődy-lt. Erdődy Imre missilisei.

rése után előállt. A javaslat bevezetésül leszögezte: egyetért a bécsi kormány azon álláspontjával, hogy a „rebellisek”-et, mint írta, „gyökeresen” ki kell irtani az országból. A felettük való bíraskodásra nézve is elismerte a bécsi udvar jogát, hogy a hűtlenek ellen az országon és az országgyűlésen kívül is pert indítson — mégis azzal a javaslattal állt elő, hogy a magyar alkotmányosság szellemében állítsák helyre a királyi táblát, s ha nem is az országgyűlésen, de mindenesetre ez utóbbi fórum előtt folytassák le a peres eljárást. A lázadókkal szembeni szigor mértékére nézve azt tanácsolta, hogy ne vegyék el az életüket, hanem tartsák őket örökös fogságban. Foglalkozott továbbá a primás az ellenzéki nemességtől elkönfiskált javak kérdésével (ezeket ne adományozzák újra el, javasolta, hanem fordítsák őket a felsőmagyarországi katonaság eltartására), az elfogott lázadók gyermekeinek a sorsával (hogy ti. a magyar törvények előírása szerint — ellenében az ausztriai eljárással — a családtagok osztályrészét ne kobozzák el), s indítványt tett arra is, hogy az Erdély felől várható támadás elleni felkészülésre a nagyszámban kóborló vagabund „szabad legények”-ből állítsanak fel császári zsoldban álló magyar katonaságot. A beadvány végül egy nagyfontosságú közjogi javaslattal is előállt: tűzzék napirendre a magyar királyság örökössé tételét, azaz készítsék elő a Habsburg-ház örökös magyarországi királyságának a kimondását.

Szelepcsényi emlékiratát október 10-én tárgyalta a legszűkebb bécsi titkos konferencia. Az ülés határozatairól felvett hivatalos jegyzőkönyv mindenekelőtt leszögezte: „Az érseket megbizonyított hűségéért, buzgalmáért és őfelsége iránti odaadásáért nemcsak meg kell dicsérni, de mindezért illő köszönetet is kell neki mondani, mert őfelségének igen nehezebbé esnék, hogyha most, amikor olyan kevés a hű magyarja, ráadásul még valamilyen nyughatatlan szellemű, vagy e nehéz tisztségre nem termett ember ülne az érseki székben”. Ennek előrebocsátása után a határozat egyenként sorra vette Szelepcsényi javaslatait, egyeseket elfogadva, másokat elutasítva közülük — de mindvégig igen udvarias, sőt barátságos hangnemben. Eszerint a konferencia elfogadta a primás indítványát a kevésbé fontos kérdésekben, ti. a konfiskált birtokok hováfordítása, s a lázadók hozzátartozóiról való gondoskodás ügyében (más kérdés, hogy ez utóbbiból sem lett végül semmi), de a beadvány összes többi megoldási módozatát elvetette. Helyes az érsek törődése az Erdély elleni védelemmel, mondták, de magyar katonaság toborzásáról szó sem lehet, mert az teljesen hasznavehetetlen, s őfelségének már úgyis eltökélt szándéka, hogy a meglévő magyar végvári és zsoldos katonaság létszámát is leszállítja (ami hamarosan be is következett). Ha már könnyű katonaságra lesz szükség, folytatta a válasz-határozat, inkább a „hasznosabb és megbízhatóbb” horvátokat fogják igénybevenni. A konferencia tagjai természetesen örömmel nyugtázták Szelepcsényinek azt a gesztusát is, hogy a hűtleneket az országon és országgyűlésen kívül is el lehet ítélni, de, ami a lényeg, a pereknek a primás javasolta királyi tábla elé vitelét, az ottani peres eljárás lassúságára és körülményességére hivatkozva, elfogadhatatlannak nyilvánították, s egyben közölték, hogy a közfelkelők elleni perek lefolytatására az uralkodó, királyi teljhatalmából kifolyólag, rövidesen egy rendkívüli bíróságot (judicium delegatum) fog felállítani, amelybe olyan magyar főúri kiválóságokat is be kíván vonni, mint Rottal János, Forgách Ádám és esetleg Esterházy Pál. — Ami továbbá a „rebellisek” életben hagyását és örökös fogságát illeti, — vélték a miniszterek — azzal meg kell várni a perek kimenetelét, s utána lehet majd dönteni az országgyűlés összehívásáról is. Végül az örökös királyság ügyében a konferencia tagjai külön is megdicsérték az érseket buzgalmáért, de óvatosságot aján-

lottak a dolog kivételében. Mindenesetre felkérték a primást, terjessze elő javaslatát, hogyan lehetne ezt a nagyfontosságú közjogi aktust a legkörütekintőbben és zökkenőmentesebben előkészíteni.¹⁵

Ebben a bécsi titkos konferencia és Szelepcsényi között lefolyt párbeszéd-en két, egymást kölcsönösen kiegészítő és feltételező mozzanat érdemel különös figyelmet. Az egyik a primás személye iránti teljes — ha úgy tetszik, vállveregető — bizalom kifejezése, a másik az általa előterjesztett valamennyi lényeges megoldási javaslat — jöllehet udvarias, de határozott — elvetése. És a bécsi udvarnak ez a Szelepcsényi negatív emberi tulajdonságait, mérhetetlen szerzésvágyát, mohóságát, hiúságát is számbavevő taktikája (amely mögött Lobkowitz fölényes intelligenciája érződik) fényesen bevált: úgy nyerték meg a primás szolgálatkész támogatását, hogy az szinte nem is érzekelte politikai behódolását. Sőt, el lehet mondani, hogy *politikai cereségét* az érsek a saját „ellenségei”, Pálffy Tamás és társai felett aratott *személyes győzelem* formájában élte meg, s ez érthető — részben, mint még látni fogjuk, tárgyilag is indokolt — diadalérzéssel töltötte el. „Nem esett porba kettőnk pecsenyéje” — írta a primás Rottalnak lelkendezve már október 12-én — „Kegyelmed méltósága megnyugodjék abban, hogy ezekben a mostani revolúciókban csak kettőnkön fundál őfelsége és méltóságos Lobkowitz herceg” — jelezte neki egy másik levelében.¹⁶ És csakugyan: az udvar Szelepcsényi és Rottal iránti jóindulatú, pártfogó magatartását a következő napok eseményei még jobban alátámasztották. Október 18-án újabb miniszteri konferenciára került sor, ezúttal Lipót Bécs közelében fekvő ebersdorfi kastélyában. Ezen megerősítették Szelepcsényit nádori helytartóságában, jóváhagyták Rottal működését a lőcsei commissio élén, elhatározták a bizottság működésének folytatását, de úgy, hogy eleget téve Rottal kérésének — s amellet persze azért is, hogy jobban az udvar szeme előtt legyen — annak székhelyét Pozsonyba helyezték át. A tovább intrikáló Pálffynak pedig „úgy megmosták mindnyájunk előtt a fejét, hogy — mint azt a primás kommentálta — én bizony fel nem venném mindenemért, valamim van, sőt annyira kerülném az udvart, hogy híremet sem hallanák soha is”. E jelenet során Lobkowitz a vita hevében állítólag úgy elragadtatta magát, hogy kijelentette: „vagy ő (mármint Lobkowitz) ugrik ki az udvarból, avagy őnagysága” (ti. Pálffy).¹⁷

Szelepcsényi és Rottal megerősítését egy hét múlva újabb személyi intézkedések követték: a Nádasdy hűtlenségével megürült országbíróságra Forgách Ádámot, az Esterházy Farkas halálával gazdátlaná vált személynökségre Majtényi Jánost nevezték ki. „Mihez képest a mi szakácsaink nem kevésbé megcsökkentek — írta erről október 25-én az érsek — (a szakácsok fejedelme) a méltóságos herceg (ti. Lobkowitz) elé sem mer kerülni, sok főmosására nézve.”¹⁸

Ezzel a jelenetsorral zárult lényegében az 1670 őszi nagy nagy politikai-személyi harcok időszaka: Szelepcsényi harsány kárörömmel élvezte győzelmét, Pálffy és társai egyideig (hozzátehetjük, nem sokáig) dohogva húzódtak félre. Szelepcsényit (és Rottalt) végül is egyik irányból, sem „jobbról”, sem „balról” nem tudták a hatalom szűk és meredek ösvényén megelőzni. És ez nem véletlen!

¹⁵ Szelepcsényi javaslataira és a titkos konferencia ezekre adott 1670. okt. 10-i válaszára ld. *Fr. Rački: Acta coniurationem bani Petri a Zrinio et comitis Fr. Frangepani illustrantia, Zágráb. 1873. 361—368 és Regr. Em. Lilek: Kritische Darstellung der ungarisch-kroatischen Verschwörung und Rebellion (1663—1671). Celje, 1928. II. 90—96.*

¹⁶ Szelepcsényi idézett leveleire ld. a 9. és a 11. sz. jegyzetben megadott jelzeteket.

¹⁷ A fentiekrol Szelepcsényi 1670. okt. 19-én írt levelében tájékoztatta Rottalt. Nádasdy-lt. 15. csomó, Nr. 535, folio 445—446.

¹⁸ Uo. folio 447.

„Gróf Forgách Ádám és kamarai prefektus (ti. Zichy István) uram is itt vannak, ők is valóban csúfolják azoknak a szakácsoknak főzését” — írta még szeptember 28-i levelében Szelepcsényi. S ha Forgáchhoz és Zichyhez hozzászámítjuk még az Esterházyakat is, úgy elmondhatjuk, hogy a primás adott pillanatban nemcsak a magyar katolikus arisztokrácia széles köreinek, de egész élvonalbeli garnitúrájának a támogatását és reményeit is maga mögött tudhatta. De hogy a fennálló helyzetben az érsek mekkora érdekeket, s milyen elvárásokat sűrített a maga személyébe, annak legmeggyőzőbb dokumentuma Rottalnak szeptember 29-én hozzá írt levele, amelyből az esetleges behízelgési szándékot is leszámítva, még mindig elég marad, hogy a mondanivaló lényegét hitelesnek fogadjuk el. Érdemes ebből a levélből a szokásosnál hosszabban idézni: „Kívánom Excellenciád egészségének mielőbbi helyreállítását, mert Excellenciád az, aki a legtöbbet teheti őfelsége szolgálatában, hogy ... a magyar királyság nyugalma végre helyreálljon. Mert ha őfelsége nem zabolázza meg azokat a nyughatatlan elméket (utalás Pálffyékra), s nem utasítja vissza tanácsaikat, kedves atyám, biztos, hogy az ügyeket nem kormányozhatjuk vissza a biztonságos nyugalom révébe, hanem tudom, érzem ... mi következnek belőle. De remélem — folytatta —, hogy őfelsége és Lobkowitz herceg felismerik, kik azok, akik éretlen szenvedélyükben sokat tartanak önmagukról, pedig csak (magán) ellenségeiken akarnak bosszút állani (ez mindenekelőtt Báthory Zsófiára vonatkozott), nem törődve azzal sem, hogy ezzel felfordulást okoznak az országban. Ez nem a mi legkegyelmesebb urunk szolgálata! Ami engem illet, mondhatom — tette hozzá — egészen fellélegeztem, amikor megtudtam, hogy a herceg (ti. Lobkowitz) Excellenciáddal kölcsönösen jó kapcsolatot tart, s hogy minden dolgot tudomására hoz Excellenciádnak.”¹⁹ E sorokhoz, amelyek önmagukért beszélnek, csupán egyetlen megjegyzést fűznék még, azt ti., hogy Rottal nem tévedett ez utóbbi személyi viszonylat megítélésében sem: a bécsi udvar részéről csakugyan Lobkowitz volt az egész magyarországi politika spiritus rectora, ő volt Szelepcsényi legfőbb támasza is, s az egész fent ábrázolt kavarodásnak is a kettejük közötti bizalmas viszony volt mintegy a mozdulatlan tengelye. A franciás műveltségű, sokban szabad szellemű, s az ellenreformációs bigottságtól végképpen távolálló Lobkowitz, íme, a magyarországi abszolutista politika legfőbb támaszának — nézetünk szerint szükségszerűen — a magyar katolikus egyház fejét tette meg.

És Szelepcsényi, ezt el kell ismerni róla, igyekezett is az övéi javára élni kétségtelenül meglevő presztízsével. Még ugyanabban a levelében, amelyben átkokat szórt a „szakácsok fejedelmé”-re, arra buzdította Rottalt, hogy vegye pártfogásába a kelet-magyarországi felkelésbe belebonyolódott és most bajban levő Barkóczy-fivérek (Ferencet és Istvánt), akik nem követték a bujdosók Erdélybe vezető útját, hanem az udvar bocsánatát keresték, de kegyelmi kérvényük Pálffy rosszindulatából elfeküdt a kancellárián.²⁰ Az érseknek döntő szerepe volt abban, hogy ez a gazdag katonai tapasztalatokkal rendelkező testvér-pár, rövid fogság és vizsgálat után, végül is a bécsi politika erős támaszává vált a messzeeső kelet-magyarországi vármegyékben. A Barkóczyak esetén kívül a primás kezét sejtethjük abban is, hogy — bár később lemondatták hivataláról — nem nyúltak hozzá Zichy személyéhez. De a legerélyesebben a klérus kompromittálódott tagjai mellett állt ki az érsek; Széchy Máriaék konspiráló udvari papja, Cziráky páter csakúgy, mint Szegedy Ferenc egri, s főként Sennyei István veszprémi püspök az ő közbenjárásának köszönhatték a szabadságukat. Az érsek

¹⁹ Ld. a 10. sz. jegyzetet (eredetiben latinul).

²⁰ Vö. a 17. sz. jegyzettel.

kieszközölte Lipótnál és Lobkowitznál, hogy — mint ő maga írta egyik levelében — „ha valamely egyházi személy felől volna valami umbra, őfelsége venné respectusba az egyházi rendnek honestását . . . s ha valaki gyanús lenne is, minthogy én vagyok metropolitájuk, bizza rám őfelsége, magam el tudom igazítani dolgukat”.²¹ Bár nincs rá *közvetlen* bizonyítékunk, nagyon is valószínűnek látszik, hogy mindez visszahatott több bajba került világi nagybirtokos (Czobor Ádám, Draskovich Miklós, Esterházy Miklós) sorsára is, akik valamennyien „megúszták” a felelősségrevonást. De persze csak a katolikusok! Mert jóformán meg sem száradt még a tinta a megállapodásokról szóló jegyzőkönyveken, amikor a bécsi udvarból már november 1-én kiadták a rendeleteket Nádasdy evangélikus párhíveinek, Thököly Istvánnak, Petróczy Istvánnak és Osztrosith Mátyásnak az elfogatására.²² Igaz, ebben az akcióban, márcsak hivatali tiszténél fogva is, megint elsősorban Pálffy Tamás sürgölődött, de nyilvánvaló, hogy Szelepcsényi sem mozdította a kisujját sem értük. Aki kívülesett érdekeltségi körén, azt hidegvérrel szolgáltatta ki a hatalom bosszúálló gépezetének.

A Szelepcsényi-ügynek az érsek javára való lezárulása azonban egészében kétségtelenül hozzájárult a felzaklatott kedélyek lecsillapításához, s mérsékelte a magyarországi főúri világ általános koraőszi rettegését. Az arisztokrácia szemében csökkent az általános „felfordulás”, az anarchia veszélye, engedett feszültségéből a fentebb látott „Isten tudja, ez hová vezet” érzése. Megnyugtató volt mindenesetre tudniok, hogy a magyar rendiség legtekintélyesebb vezetői részesei maradtak a hatalomnak, befolyást tudnak gyakorolni az események menetére, visszafoghatják, ha kell, a bécsi udvar számukra rossz irányban ütésre lendülő kezét. De mindennek persze ára volt! A hatalomban való részesedés igénye megkövetelte a hatalom fő céljainak és irányának a követését, s követeléseinek a teljesítését; befolyásolni is csak az együttműködés bázisán és keretei között lehetett. A megtorlás szélsőségeinek a veszélyét némileg csökkentették, ez kétségtelen, de akkor viszont vállalni kellett a részvételt a rendezett útra tért, intézményesített megtorlás végrehajtásában is, s ezen túlmenően részt kellett venni mindabban, aminek ez a megtorlás csupán a *része* volt. Mert ez az egész folyamat — legalábbis a bécsi udvar szándékaiban — messzire, nagyon messzire, a magyar rendi önállóság teljes felszámolása irányába vezetett. Szelepcsényiek észre sem vették, s a részletekben elért taktikai sikereik lelkes hangulatában 1670 őszén nagy öntudattal ráléptek a magyar rendi alkotmányosság önfelszámolásának az útjára.

Már a fentebb ismertetett 1670. október 10-i minisztertanácsi ülés határozatainál megfigyelhető a bécsi udvar taktikai lépéseinek körültekintő adagolása távlati céljaikhoz képest. Számukra az adott helyzetben a legfontosabb nyilvánvalóan a magyar törvényeken kívülálló „judicium delegatum” tervének elfogadtatása volt a magyar rendiség vezető képviselőivel. Éltekintve most a Szelepcsényinek szóló személyes udvarlástól (amiről fentebb már szóltunk), figyelemreméltó, milyen óvatos csomagolásban adták be a magyar uraknak ezt a keserű pirulát. A perek királyi tábla előtti tárgyalása ellen korántsem elvi-politikai, hanem pusztán eljárásbeli, technikai kifogásokat (lassúság, nehézkesség) emeltek; a felállítandó rendkívüli bíróságba megcsillantották a legismertebb magyar főurak bevonásának a lehetőségét; a perek sikeres befejezése utánra kilátásba

²¹ Szelepcsényi levele Szegedy Ferenc egri püspökhöz, 1670. okt. 2., Magyar Tudományos Értekező, 1862. II. 345.

²² *Pauler*: i. m. II. 182.

helyezték az országgyűlés egybehívását. De hasonló körülményt, óvatosságot mutattak az örökös királyság Szelepcsényi által előterjesztett felajánlásával kapcsolatban is, mintha csak azt akarták volna mondani, hogy „ne menjünk a dolgok elébe, ne bántsuk a magyarok érzékenységét!” Külsőleg minden tekintetben olyan látszatot kívántak kelteni, mintha feltett szándékuk volna a magyar alkotmány őrzése, a törvények megtartása — ahogyan egy Lobkowitznál elköltött ebéd után Zichy István 1670. augusztus 27-én a pozsonyi kamara tanácsosait nyugtatta: „bízhatnak bennünk, hogy in libertatibus nem szenvedünk praeiudiciumot”²³

Pedig mindez a halkszavú finomkodás ekkor már megtévesztő mimikri volt csupán! A bécsi udvarban régóta dédelgették a Csehországban alkalmazott „Verwirkungstheorie”, a „jogeljátszás” magyarországi alkalmazásának gondolatát. Lipót már a kelet-magyarországi felkelés hanyatlásának idején, 1670. május 22-én azt írta erről spanyolországi követének: „a magyar dolgok jó állapotban vannak, de fel akarom használni ezt az alkalmat, hogy Magyarországon másként rendezem be a dolgokat”²⁴ Ez a „másként való berendezés”, a cseh mintájú abszolutizmus bevezetése Magyarországon, elmondható, 1670 tavasza óta elhatározott dolog volt a bécsi Hofburgban.

Hogy itt milyen ellentmondás volt a szavak, a modor, a „körítés” és a valódi szándék, illetve a taktika és a stratégiai cél között, azt mi sem mutatja jobban, mint az örökös királyság felajánlásának elutasítása. Történeti irodalmunk eddig ezt olyan értelemben tárgyalta — s a felszín csakugyan azt mutatta —, mintha ebben a kérdésben ajánlata megtételével — ahogyan *Pauler* Gyula megfogalmazta — Szelepcsényi „császáribb” lett volna magánál a bécsi kormánynál. Ma már azonban ismerjük azt a (sajnos ismeretlen) udvari tanácsostól származó véleményezést, amelynek alapján a bécsi udvar az érsek ajánlatát elutasította.²⁵ Eszerint az örökös királyság felajánlását azért kell elvetni, mert „az egybegyűlt magyaroknak az lenne az első gondjuk, hogy védjék kiváltságaikat, s hogy az ily »nagylelkűen« felajánlott örökösödési jog ellenében viszontengedményeket csikarjanak ki”. Vagyis nem az örökös királyság elutasításán, hanem a magyar rendi országgyűlésnek mint intézménynek az elvetésén volt itt a hangsúly! Hiszen a Habsburg-örökösség kimondásához országgyűlési jóváhagyásra lett volna szükség, ami azt jelentette volna, hogy az udvarnak még akár egy számára ilyen kedvező döntéshez is *tárgyaló* félként, *alku-társ*ként kellett volna elfogadnia a magyar rendeket. Márpedig erről 1670 tavasza után hallani sem akartak Bécsben! Nekik nem alkudozó, a hatalmat megosztó, önálló nemességre volt szükségük Magyarországon, hanem — Csehország példájára — behódoló, engedelmes, szolgálatkész nemességre, amely megelégszik a hatalomban való szerény részesedéssel. Szelepcsényi ajánlatát tehát nem taktikai okokból, hanem a legsúlyosabb elvi megfontolásból utasították el, nem azért, mert az érsek „túllőtt a célon”, vagy „császáribb” volt az osztrák kormánynál is, hanem ellenkezőleg, azért, mert tervezete messze elmaradt az udvar által melengedett céloktól.

Vajon tudatos volt-e Szelepcsényiben a magyar rendi önállóságra leselkedő

²³ Litterae ad cameram exaratae fasc. 52, 1670/241.

²⁴ Idézi *Oswald Redlich*: Österreichs Grossmachtbildung in der Zeit Kaiser Leopold I. Wien, 1921, 264.

²⁵ *Baranyai Béla*: Adalékok az örökös királyság gondolatának történetéhez, 1655—1687. A lengyel királykoronázás. — Négy közlemény a magyar jog- és alkotmánytörténethez. Karcag, 1927. 99—100 — és *úő*: Az örökös királyság eszméje 1655—1687 és Esterházy Pál. Károlyi-Emlékkönyv. 1935, 93—94.

nagy veszély, vajon dolgozott-e benne olyan szándék, hogy ajánlatával, gesztusával mintegy elébe menjen az eseményeknek, s kifogja a szelet a bécsi udvar vitorlájából? — Nem tudjuk, de ismerve a szeptemberi hetekben eluralkodott általános megfélemlíttség érzését, ezt a feltevést nem zárhatjuk ki a lehetőségek köréből. *Objektív* jelentésében ez a javaslat mindenestre egy ilyen *megelőző* és *védekező* funkciót töltött be: a magyarországi főúri és nemesi mozgalom összeomlása után, amikor Bécs kezében összpontosult minden hatalom, úgy tartani fenn, illetve állítani helyre a korona és az ország együttműködését, hogy a rendi dualizmus súlypontját bizonyos mértékig a központi hatalom irányába tolják el. Hogy az érsek eközben távlatilag is lemondott az állami önállóság alkotmányos biztosítékáról, a szabad királyválasztásról, az tagadhatatlan, ámde ezt egy olyan szorongatott helyzetben tette, amikor a félszázaddal korábbi csehországi események ismétlődésének rémképe sejlett fel — s nem alaptalanul — a kortársak képzeletében, aminek következménye (ez senki előtt sem lehetővé vitás) a hazai arisztokrácia, illetve nemesség zömének megtörése, anyagi erejének és politikai hatalmának együttes felszámolása lett volna. S ha a dolgot ebből a szemszögből nézzük, el kell ismernünk, hogy a primás fentebb említett 1670 októberi diadalérzése nem nélkülözött éppenséggel minden alapot: a bécsi udvarral kötött paktumának végül is *kettős értelmet*, egymással szorosan összefüggő, ellentmondásos jelentést kölcsönöztek az egymásra torló események. A bécsi udvarral való kiengesztelődése részben meg is nyitotta a magyar rendi alkotmányosság elleni bécsi támadások sorozatát, zöld jelzést adott az új politikai kurzus megindításához, részben azonban, mint láttuk, bizonyos határok, keretek közé is szorította azt. A Szelepcsényi ajánlatában kifejeződő magyar rendi hűségnyilatkozat, az uralkodóház iránti lojalitás *adott időpontban* történt demonstratív kinyilvánítása végeredményben a magyarországi feudális uralkodó osztály többségének természetes önvédelmi reflexe volt, amellyel a csehországi katasztrófa *méreteinek* magyarországi ismétlődését kívánták elhárítani.

Az október 10-i miniszteri konferencia, s ezen belül az örökös királyság tervének felvetődése azonban persze csak az első alkalom volt azon tanácskozások sorában, amelyeken Szelepcsényi és a magyar főnemesek a bécsi udvar újabb és újabb abszolutisztikus törekvéseivel, rendszabályaival találták magukat szemben. A primás és társai fokról-fokra, lépésről-lépésre döbbenhettek rá a kiábrándító valóságra, a magyar rendi politikai jogosítványok Bécsben eltökélt felszámolására. A magyar uralkodó osztály vezető képviselői e folyamat során sajátos, ellentmondásos mozgással reagáltak a bécsi udvar intézkedéseinek a sorozatára. A kezdeti lelkesedést hamarosan meghökkenés, a megtorpanás és tiltakozás váltotta fel, majd az udvar egy-egy erélyesebb figyelmeztetésére a protestációt a beletörődés és az újabb együttműködés követte. Ha pedig a két fél (ti. a bécsi abszolutizmus és a magyar rendek) között a konfliktusok különösen kiéleződtek, biztosító szerepként mindenkor kéznél volt az *ellenreformáció*, amely az ellentétet letompította, elfedte, s amely mindig alkalmas eszköz volt arra, hogy a két szövetséges megingott együttműködését helyreállítsa. Ebben a bonyolult, ellentmondásos viszonyban tehát, amelyben hol az együttműködés csapott át ellentétbe, hol az ellentét együttműködésbe, az ellenreformáció játszotta azt a regulátor szerepet, amely kifejezve a mélyreható osztályszükségleteket, alapvetően az együttműködés keretei között tartotta a Habsburg-abszolutizmus és a magyar főnemesség egymás közötti kapcsolatát.

Ennek a többirányú, s a maga szabálytalanságában is szabályos mozgás-

nak — akárcsak a kormányzati erők 1670 őszi kikristályosodásának — ismét Szelepcsényi volt a tipikus kifejezője, s egyben a kulcsfigurája. Az érsek, hogy Pálffy vádaskodásaival szemben hűségét bizonyítsa, s hogy meghálálja az udvar iránta kinyilvánított bizalmát, állásfoglalásaiban egyre továbbment a bécsi követelések kiszolgálásában. 1670 decemberében feladva a királyi táblával kapcsolatos korábbi álláspontját, már teljes eréllyel síkra szállt a rendkívüli bíróság felállítása mellett, s a továbbra is mérsékelt álláspontot valló Rottal ellenében immár a „bűnösök”-kel szembeni legszigorúbb eljárás hívének mutatta magát. 1671 áprilisában újabb lépést tett ezen az úton, amikor az elitéltek családtagjainak osztályrészére vonatkozó magyar jogi álláspontot is feladta, s a császári jog alapján a „rebellis” birtokok osztatlan lefoglalása mellett tört lándzsát. De ekkor a közben kiadott bécsi adórendeletek hatására megtorpant, s egy-két indultas kijelentésre ragadtatta magát a rendi szabadságjogok védelmében. Mire az udvar nem késett a közvetlen és közvetett fenyegetéssel, amennyiben maga és a klérus megingására, az összeesküvőkkel való kapcsolataira, illetve ezek „kegyes” el-tussolására emlékeztette a primást. A figyelmeztetés elérte a célját: Szelepcsényi sietett néhány újabb hiperloyális nyilatkozattal és állásfoglalással kiköszörülni a „csorbát”, a bécsi udvar jóváhagyásával belevetette magát a templomfoglalásokba — amíg aztán be nem következett az újabb megtántorodás, amikor ti. a kormány 1672 tavaszán napirendre tűzte a magyarországi hivatalszervezet abszolutisztikus átalakítását. Amikor Szelepcsényi ez ellen ismét felemelte a szavát, újra forgalomba hozták az érsek „rebellis” múltjára utaló híreszteléseket, egészen 1672. október 12-ig, amikor az öreg főpap megpuhulása után Lipót maga állított ki testimoniálist a primás ártatlanságáról. 1673-tól azután az erőszakos ellenreformáció nagy országos rohama, a szomorú emlékü prédikátorpercek emel-ték „magasabb” szintre a bécsi udvar és Szelepcsényi korábban ismételten meg-rendült kapcsolatát. Az érsek, mint látható, éppen azért volt a hatalom urai számára nagyon is alkalmas e sajátos szerepkör betöltésére, mert a különböző irányzatok keresztútján állt: mint érzékeny szeizmográf fejezte ki a magyar főrendek mindenkori politikai hangulatát, ugyanakkor a hűségen esett „folt”-tal kézben lehetett őt tartani, s végül főpapi méltóságánál fogva, az egész szisztéma „üzemzavarai”-t feloldó ellenreformáció érdekében lehetett őt bármikor mozgó-sítani. Több értelmű, ellentmondásos alkatával így vált Szelepcsényi az 1670-es évek magyarországi politikai életében a bécsi abszolutizmus és a hazai rendiség közötti kényes egyensúlyi helyzet mindenkori „mérlegnyelvé”-vé.²⁶

Mert az talán már az eddigiek alapján is nyilvánvaló, hogy az 1670-től Magyarországon bevezetett „lipóti abszolutizmus” lényege a bécsi udvar és a magyar katolikus arisztokrácia osztályszövetsége volt, amelynek belső ellent-mondását, dinamikáját a kívülről támadó abszolutizmus és a védekezésre szorult hazai rendiség, képletesen szólva, a tűz és víz e kettőssége, szembenállása adta meg. Ámde hiába lépett fel ebben a viszonylatban a bécsi udvar az erő helyzetéből, hiába rendelkezett az egész Európában előrenyomuló abszolutizmus minden előnyével s hiába tudta (a rendek történeti programtalanságával szemben) egyedül ő azt, hogy mit akar: Kelet-Közép-Európában, s ezen belül különös-képpen hazánkban, nem olyanok voltak a társadalmi és a hatalmi viszonyok,

²⁶ Szelepcsényi politikai nézetei alakulásának „hullámvonal”-ára ld. *Pauler*: i. m. II. 230, 248—249, 309—311 és 359—361. — Továbbá (az érsek tiltakozásáról az abszolutizmus be-vezetése ellen 1672 augusztusában): *Károlyi Árpád*: A magyar alkotmány felfüggesztése 1673-ban, Akadémiai értekezések a történettudományok köréből, 1883, 44—46 — végül Lipót 1672. okt. 12-én kiállított testimoniálsa: Egyetemi Könyvtár, Kézirattár Hevenessi-gyűjtemény L/22.

hogy a küzdelem eleve reménytelen lett volna a rendiség számára. Sőt! Eltekintve a kuruc fegyverek 1672-től érvényesülő elrettentő erejétől is, az abszolutizmus feltételeinek elégtelenségével szemben, a rendiségnek itt még jóideig kiirihatatlan gyökerei voltak a gazdasági és társadalmi fejlődésben. S egy olyan abszolutizmus, amely, más híján, a nagybirtokos arisztokráciát kénytelen legfőbb, sőt tulajdonképpen egyedüli társadalmi és politikai támaszának megtenni, sok szempontból fából vaskarika — olyan vállalkozás, amely hosszabb távon elkerülhetetlenül önmaga alatt vágja a fát.

„A szerencse elől üstökös, hátul kopasz” — tartotta egy korabeli közmondás, s ennek jegyében, 1670 második felében sokan és sokféleképpen igyekeztek a magyar arisztokráciából a maguk javára fordítani a cseppfolyóssá vált személyi viszonyokat. Így járt el pl. gróf Forgách Éva, aki a világ dolgaiban még kissé járatlan, s úgy látszik, bátortalan unokaöccsét, gróf Erdődy Györgyöt az idősebb rokon élettapasztalatával biztatta újra meg újra arra, hogy ne tétlenkedjék ifjú felesége szoknyája mellett, itt a nagy alkalom, „most fordul egyet Magyarország”, megürül egy sor tisztség, menjen fel Bécsbe, szolgáljon vagy egy hétig őfelségének, mint jó komornyikhoz illik, küldjön ajándékbort a pápai nunciusnak, Lobkowitznak, Montecuccolinak, a főkamaras úrnak, folyamodjék a Csáky Ferenc lemondásával üressé váló kassai generálisságért, vagy ha ez nem megy, a főudvarmesterségért vagy akár a tárnokmesterségért. Bécsbe gyülekeznek az összes magyar urak — intette őt később újra — jöjjön ő is, ne sajnálja a költséget, megéri, ez az út, ezt kell követni stb.²⁷ — Ezek a Bécsbe felrajzó urak többségükben persze csak a nem várt politikai fordulattal keletkezett lehetőségeket szimatolták, s a megürült stallumok után vadásztak, s nem is sejtették meg ekkor, hogy a bécsi abszolutizmus részéről jónéhány kellemetlen meglepetésben is lehet részük. De azért a Forgáchok, Erdődyek és mások osztály-ösztöne mégsem tévedett, amikor újabb előnyökért, adományokért és tisztségekért tülekedtek Bécsben. A lipóti abszolutizmus alapján véve az ő világuk volt! S éppen mert az udvar és az arisztokrácia egymásra voltak utalva, s egyik sem lehetett meg a másik nélkül, maradt nyitott az a kérdés is, hogy kettejük birkózásában végül is melyikük győz a másik felett — s állt fenn a lehetőség, hogy a hétköznapiok zajtalan pergésében a hazai rendek szívós aprómunkával magukhoz asszimilálják a győzteseket, s még a hatalmas fegyverzettel felvonuló abszolutizmust is a maguk képére formálják át.

Amde annak az ellentmondásos, s mégis szoros szövetségnek, amely a bécsi udvar és a katolikus egyházi és világi arisztokrácia között 1670 őszen ilymódon létrejött, a három fogságba vetett főúr, Zrínyi Péter, Frangepán és Nádasdy feláldozása, továbbá az 1670-es tavaszi felkelésben elsősorban érdekelt keletmagyarországi jómódú középbirtokos nemesség fokozott zaklatása, üldözése és megrablása volt az ára. Bécs és a magyar főurak összeborulásának elsősorban ők, továbbá a protestáns egyházi értelmiségiek, prédikátorok, iskolamesterek és professzorok fizették meg a költségét. Az udvar és Szelepcsényiek 1670 októberi megegyezése, láttuk, hozott bizonyos megnyugvást az arisztokrácia szabadlábbon levő tagjai számára, de rossz, nagyon rossz előjel volt mindazoknak, akikre a hatalom már rátette, vagy éppen rátenni készült a kezét. Alighogy az alku megtörtént, s a nyugati vármegyék főúri világa visszatért megszokott kerékvágásába — teljes súlyával működni kezdett a megtorlás gépezete a letartóztatottakkal szemben.

²⁷ Az idézett levelek kelte: 1670. jun. 24., szept. 19. és 1670, közelebbi kelet nélkül. Bratislava, Štátny Archív, Erdődy-lt., Erdődy György missilisei.